

Baliga Violetta Lilla

A magyar társadalom szerepe a szocializmusban

Gaszó L. [Ferenc] – Zelei [Miklós]: Az elrabolt emberöltő

A szocializmusban ismert államformákat az ókori világ híres történétírója, Hérodotosz azonosította elsőként, elméletüket viszont Arisztotelész dolgozta ki, Platón államelméletét alapul véve. Megállapította, hogy az államformák akár egymásba is olvadhatnak: így jöhetett létre például a mérsékelt közösségi uralomból demokrácia, a királyságból zsarnoki uralom, vagy azon kevesek „uralma”, akik – saját érdekeiket szem előtt tartva – igyekeztek alakítani a társadalom mindennapi életét. Elmélete miatt Arisztotelészt kora első komolyabb teoretikusának is tekintették. Munkájában azonban nem fordított kellő figyelmet az átalakulás módjainak kidolgozására. Az elmélet másik alapvető problémája a forradalmak államformákra gyakorolt hatásából fakad. A forradalmaknak sokkal inkább a társadalom politikai fejlődésében volt szerepük, amely során egyszer nagyon gyorsan, máskor évtizedeken át tartó lassúsággal mennek végbe a változást elősegítő folyamatok.

A szocializmus folyamán a teoretikus szempontokat teljesen háttérbe szorították a politikai érdekek. A politikai küzdelmek célját és pillanatnyi állását figyelembe véve a társadalomfilozófiai kereteket szabadon újra lehetett fogalmazni.

A korabeli irányzatok által kedvelt „forradalom” fogalma azonban sokkal inkább a ciklikussággal köthető össze. A *revolutio* eredeti jelentése alapján nem az újrakezdésre, hanem a folyamatok egymásba való visszatérésére utal. Nicolas Condorcet koráig senki sem gondolta, hogy a forradalomnak bármi módon köze lehet az újrakezdéshez, még kevésbé a szabadsághoz.

A Kádár-korban jelentős változás tapasztalható a forradalom fogalmának megítélésében: ebben az időben az események már valóban lefedték ennek valódi jelentését. Ekkoriban az emberek egyik nap még szabadon éltek, másnap pedig több esetben már a börtönben éjszakáztak. Gaszó L. Ferenc és Zelei Miklós riportkönyvében három – a Kádár-korban élő – értelmiségi történetét ismerhetjük meg, amelyek szorosan összefonódnak: mindhárman a szocializmus „áldozatai”, akiknek szépen induló pályáját derékba törték, és ezt az 1989-es rehabilitáció sem tudta megváltoztatni.

Bara Margit 1955-ben érkezett Magyarországra Kolozsvárról, ahol az első próbafelvételeit követően filmszerepet kap. Végzetét nem szépsége vagy tehetsége, hanem sokkal inkább lényének tisztasága okozta, ami rendszeresen visszaköszönt a filmvásznon alakított szereplők jellemében. A filmvásznon karakteres színész nő a valóságban kevés önbizalmat kapott az élettől: ennek ellenére a szabadságától megfosztott, a szovjet önkényuralom fogságában élő magyar társadalomnak szüksége volt az ilyen jellegű egyéniségekre a kulturális életben.

Szakmai irigyei bosszúvágyát és gyűlölködését azonban nem kerülhette el. A Mézes Mackót övező botrányban ő kapta a női főszerepet. Amikor fellépett a rágalmazókkal szemben, és megpróbálta bizonyítani saját igazát, a Nemzeti Színház munkaügyi bizalmija, a Nemzet későbbi színésze lebeszéli erről. Szirtes Ádám az egyetlen, aki melléáll: asztra

vágja párttagkönyvét, majd közli, hogy ha ezt a Színésznővel meg lehet tenni, akkor ő sem kér tovább a tagsággal járó előnyökből.

Mai napig sem tudni, hogy ki volt Bara Margit tönkretételének az értelmi szerzője. Több hipotézis is napvilágot látott: egyesek szerint szerelemfáltésról volt szó. Mások úgy gondolták, az egész mögött az akkori MSZMP KB-titkár, Biszku Béla áll, aki az 56-os események megtorlásának egyik kulcsfigurájaként vonult be a történelembe. Megint mások szerint Aczél György művelődési miniszterhelyettes tervelte ki az egészet, aki akkor éppen a büntető-jutalmazó, mindenható apa szerepében tetszelgett, és a magyar kultúrát saját hitbizományának tekintette. Ezekre az állításokra azonban nincs konkrét bizonyíték.

Onódy Lajos, a Mézes Mackó büfé alapítója 1964-ig jómódban élt, amit annak köszönhetett, hogy kiemelt kádereként az állam minden tevékenységében támogatta. Vállalata kiemelkedett az akkori vendéglátóipari egységek közül. Hírnevét nemcsak medvealakú neonreklámjának, hanem az itt kapható párizsis és turistaszalámis szendvicseknek, valamint a banánnak köszönhetette. Közel 400 vendéglátóipari egység tartozott a keze alá. Mire betölti a negyvenet, a Belkereskedelem Kiváló Dolgozója, a Szovjet Kereskedelem Kiváló Dolgozója, a Szocialista Munkáért Érdemrend kétszeres tulajdonosa lett.

A Mézes Mackó 1964-ben bekövetkezett bebörtönzését követően a külföldi sajtóban Onódy Lajos összejöveteléről élcelődő stílusú cikkekben számoltak be: elvtársi orgiákon aszpikban, ezüsttálcán feltálatl légikisasszonyokról írtak. A „keményvonalasok” ismét a kapitalista eszmék terjedéséről beszélnek. Onódyt teszik meg bűnbaknak, azonban más értelmiségiek Kádár felelősségét hangoztatják. Elhamarkodott kijelentéseknek tartják az 1962-es VIII. kongresszuson elhangzottakat. Az ügyet a párt sztalínistáiból álló csoport vizsgálja ki, Biszku Béla vezetésével. Kádár kényszerhelyzetbe kerül: büntetésekkel kell demonstrálnia a „keményvonalasok” felé, hogy a Mézes Mackó „újításai” ellenére sem mozdult el az ország a kapitalista társadalmak irányába. Az ítéletet rendkívüli társadalmi és sajtóérdeklődés közepette, 1965 márciusában hirdették ki. Onódy Lajost hivatali visszaéléssel, befolyással üzérkedéssel, bűnszövetségben elkövetett sikkasztással, hűtlen kezeléssel és hivatali vesztegetéssel vádolják, amiért első fokon hét és fél, másodfokon pedig hat és fél év börtönnel sújtják.

A sajtó által a nyakába varrt 600 000 forintos kárnak csupán egyharmadát szenvedte el a cég, a ténylegesen Onódyra bizonyított kár pedig csupán 14 715 forint volt.

Tímár György ügyvéd jó nevű családból származott. Felmenői között a 18. századig visszamenőleg neves jogászokat találunk. Rendkívül fejlett intelligenciával bírt, és az ügyvédi vizsgát is kiténtetéssel tette le. Szép lakása, siófoki nyaralója és a korban még luxuscikknek számító autója mellett volt még valamije, ami a hatvanas években nem számított túlzottan pozitív tulajdonságnak: lelkiismerete és nagyon hosszú távra visszanyúló emlékezete. Ennek köszönhetően arra is jól emlékezett, hogy Onódy Lajos, a „Mézes Mackó” a háború alatt menedéket adott az apjának, ezért elhatározta, hogy segít a börtönbe került vendéglátóson. Bécsi – a vendéglátós peréről szóló – tudósítása egy ügynök kezébe került, így a fiatal ügyvéd rövid időn belül a Gyorskocsi utcai börtön fogdájában találta magát. Első fokon kímékedésért hat és fél évi börtönre és vagyonának teljes elkobzására ítélték. Másodfokon a börtönbüntetést öt és fél évre mérsékeltek, sajtó útján elkövetett izgatás vádjával. A rendszer ellenségeihez „méltóan” ennek a büntetésnek egy részét a nyilas háborús bűnösök cellájában ülte le, azok között, akik miatt apja korábban bujdosásra kényszerült. Ügyét titkosították, és bár az ítélet ellen folyamatosan levelezett és különféle beadványokat írt, mégis, csak a rendszerváltást követően nyílt lehetősége arra, hogy pere iratanyagába betekinthessen. A 35 éves Tímár György szépen induló karrierje így odaveszett. Az 1960-as évek közepétől kezdve a szocialista paradigmaváltás figyelemre méltó volt: a munkát már nem „verőlegényekre”, hanem a politikai vezetés parancsait leső és pincsikutyaként teljesítő, politikailag megbízható bírákra és ügyészekre bízta, akik feladatukat zárt tárgyalásokon és titokban végezték.

Nyers Rezső szerint Onódy esetében a szocializmus megvédése volt a fő cél a feudálkapitalista hatalomátvételi kísérletektől. Tímár György elítélésével valószínűleg a proletárok között meghúzódó idegeneknek akartak üzenni, a Bara Margit pályáját kettétörő botránynak pedig a két koncepció ellentmondásait kellett enyhítenie. A titok, ami ezt a három embert összeköti, már a szocializmus előtt is kultúrtörténeti paradigma volt. A magyarországi szocializmusban a titkosítással foglalkozó legabszurdabb jogtörténeti dokumentum – az 1950. évi 26. tvr. – feladata volt az ország területének elhagyására vonatkozó büntetések kiszabásának szabályozása. A fegyveres külföldre szökést alapesetben szigorúan, minősített esetben pedig halállal büntette. Ha a közvetlen hozzátartozók nem jelentették a szökés tényét, tízévi börtönre számíthattak. A jogszabályt megjelenésekor azonnal titkosították, a parancsnokok, beosztottjaik és a szolgálati hierarchiában alacsonyabb fokon állók szolgálati úton ismerhették meg a benne foglaltakat. Aláírt nyilatkozatot kellett adniuk, hogy a dokumentumot államtitokként kezelik. A törvények közlönyében a törvény helyén a Nemzeti Bankkal kapcsolatos rendeletet közölték.

A titkosítással nem az uralkodót, hanem a társadalmat akarták kijátszani. A dupla nullás iratjelzet háromféleképpen vizsgálható szimbólum: egyrészt formailag és iratkezelési szempontból fontos, az állambiztonság, illetve az azt kihasználó politika így próbál lezárni valamilyen ügyet. Másrészt társadalmi-lélektani jelentőséggel bír: szeparáció, amely azt közvetíti, hogy valamihez csak a kiváltságosoknak van közük. Harmadrészt a társadalomfilozófia szempontjából értékelendő: a titokgazda és a titoktól elzárt közötti hierarchikus különbséget hangsúlyozza. A titokgazda azt jelenti, hogy ez a személy felette áll a titoktól elzárt személynek. Befolyásolhatja, hogy az elzárt személy mihez férhet hozzá, hol húzódnak a társadalmi nyilvánosság határai. Így nemcsak az egyes személyeknek, hanem egyes társadalmaknak is lehetnek dupla nullás jelzettel ellátott, titkosított ügyei.

A Kádár-kor egyik legszigorúbban titkosított ügye az 1956-os forradalom volt. Ez azonban nem mindig ment egyszerűen, hiszen mindmáig lehetnek olyan személyek, akik pl. életkoruknál fogva birtokosai az adott titoknak. A múltat – az Internacionálé ígéretei ellenére – nem lehet teljesen eltörölni. Lehet róla úgy beszélni, hogy titkos maradjon, sőt, hogy a beszélő szándéka a titkosság megőrzése.

Az új század történészei talán úgy fogják megközelíteni a kérdést, hogy az 1956 és 1989 közötti, a politikai és társadalmi pozíción alapuló büntethetetlenség gyökerei a bokacsattogtató dzsentrivilágba nyúlnak. A büntethetetlenség ténye a nyilvános büntetés formájában jelent meg. Ez – megalkotói szerint – egyrészt igazolta a rendszer törvényes működését, visszaigazolta a társadalom igazságérzetét és megerősítette a vezetők igazságosságába vetett hitet. Ez a valós viszonyokat jobban elfedő legitimációs eszköz volt, akárcsak az az Aczél apaépítő ötletén alapuló sajtóközlés, amelyben Kádárt Bethlen Gáborral, Aczél pedig Széchenyi Istvánnal állították párhuzamba. Ez olyan volt, mintha a társadalommal tankok fölvonultatásával közölték volna: azok a büntethetetlenek, akiket mi annak tartunk.

A magyar társadalom többsége a Kádár-korban rendíthetetlenül hitt abban, hogy vezetője a népből jött és csak érte él, mit sem sejtve a korrupt és eladósodott országban zajló eseményekről. Minden rosszért az őt körülvevő „másodhegedűsök” és a kevés mozgásteret engedélyező szovjet vezetés a felelős.

A szabadságnélküliségben fuldokló magyar Kádár-kori társadalom az integrációs szabályok és az erkölcsi alapértékek megváltoztatására súlyos devianciákkal válaszolt: gyors és lassú lefolyású öndestrukción. Az 1960-as évektől kezdve folyamatosan nőtt az öngyilkosságok száma. Pethő Sándornak a könyv előszavában közölt adatai alapján 1968–1987 között az ország a világstatisztika élén állt: az 1983-ban mért érték a század legmagasabbika: minden százezer emberből 45,3 követett el öngyilkosságot. 1960–1980 között majdnem a duplájára nőtt az alkoholfogyasztás mértéke. A társadalmi reprodukcióhoz szükséges szüle-

tésszámot 1957 óta nem sikerült elérnie az országnak. 1977-ben tartós hullámvölgybe került, majd 1981-ben visszafordíthatatlanul megindult a népességfogyatkozás.

1988-tól kezdődően rövid ideig – mintegy 30%-kal – csökkent az öngyilkosságot elkövetők száma. Azonban ez csak csekély megnyugvást jelenthetett. Ha hitelt adhatunk Durkheim meglátásának, miszerint az öngyilkosság az egyének a társadalom beszűkülésére adott válasza, akkor ez nálunk igencsak meglátszott. 1989 és 2000 között háromezer 40–45. életéve közötti, kétharmadrészt férfi állampolgár követett el befejezett öngyilkosságot. 2001-re Magyarország a legveszélyeztetettebb országok egyikévé vált, 2005-ben pedig már százezer főre 25 befejezett öngyilkosságot számoltak, ami évente 2500, naponta pedig átlag 7 elkövetésnek felelt meg.

Az önpusztítás valós okai azonban ennél sokkal összetettebbek, szimbolikus kifejezői a társadalom súlyos gondok között való őrlődésének is. Az 1989-es társadalom egyik ilyen ellentmondása valószínűleg a folyamatosság és a megszakítottság egyidejű és egyben elválaszthatatlan jelensége. A politikai intézmények, a jogrendszer és a gazdaság terén viszont diszkontinuitás fedezhető fel. A megszakítottság folyamatait ugyanakkor a múltból megmaradt politikai értékek hatják át, személyek meghatározó módon valósítják meg, és sok esetben irányítják.

A titok fennmaradása azonban minden múltbéli eseménytől elzárja a társadalmat. Az ügynöklisták nem nyilvánosságra hozása újabb titkokat eredményezett. Az elmúlt negyedszázadban ezek a listák esetleges, személyes okokból vagy politikai céllal nyilvánosságra hozott ügynöklistákra korlátozódtak, kezelésük alapján Kádár-kori funkcióiknak ellátása mellett politikai tőkeként is működtek. A titok és a büntetlenségéggé változott büntethetlenség elválaszthatatlanul összetartoznak.

A dupla nullás történelemszemlélet gyökeresen írja át az ország múltját. Ez és a szembeállítás hiánya azonban nem csak az egyének múltjára lehet hatással. Árnyékában a történelmi tévutak is jó szándékú kísérletekké finomodhatnak.

Timár György ügyvédet 1989 decemberében ártatlannak nyilvánították. Visszahelyezték ügyvédi praxisába. 1994 és 1998 között parlamenti képviselő az FKGP színeiben. A Kádár-kori vagyontalanítást követően a rendszerváltás idején nem kárpótolták megfelelően. Onódy Lajos szabadulását követően újra visszatérhetett a sport- és a gazdasági életbe. Háborús embermentő tevékenységéért 1995-ben megkapta a Világ Igaza kitüntetését a Yad Vasemtől: ezt azonban kevésnek érezte, mert teljes rehabilitációt akart. Bara Margit színészi teljesítményéért Kossuth-díjat kapott, azonban kettétört művészi pályájáért senki sem tudta kárpótolni.

Mindaz, amit ez a három ember kárpótlásként kapott, kevésnek bizonyult. Hogy mit kellett volna valójában kapniuk, arra a Mérő Lászlóval és Kahler Friggyessel készült interjújuk keresik a választ a kötetben. De vajon hogyan kapcsolódik ide egy mára már ismeretlen személy, Miskó István? Onódy Lajos jelképes édestestvére volt, a kádári konszolidáció lehetőségeit igyekezett kihasználni, és talán saját akarata szerint megváltoztatni. A politikai háttérrel rendelkezők számára fenntartott gazdasági előnyökkel is ő foglalkozott.

Miskó Istvánt azonban sem jogerőtlenül, sem jogerősen nem ítélték el. Szocializmusban végzett munkája a későbbi eseményekre való felkészülésként értelmezhető.

Öngyilkossága után, 1993-ban a tiszakécskei önkormányzat posztumusz díszpolgári címet adományoz neki. Tanácselnökük mindent elkövetett, hogy elősegítse a város fejlődését. A tragédia ebben az, hogy ma ez számít hősiességnek. Milyen érték lehet az, amit a felsőbb hatalom a szegényektől lop el? A paternalizmus nem csak nosztalgiaszinten van jelen; és ő talán jobban szolgálta a társadalom ügyét a testvérénél. Ezt a tudatot és ezeket az állapotokat, valamint az ide vonatkozó szabályokat az elmúlt negyedszázad óta sem sikerült magunk mögött hagyni. Arra a kérdésre: miért nem? napjaink történészeinek kell választ adniuk.

(L'Harmattan, Budapest, 2014)